

ԱՆԻ ԱԻԵՐԱԿՆԵՐԸ

Շարունակութիւն

II.

Յայտնի չէ, թէ երբ է հիմնուել Անին, միայն անկասկած է, որ նրա սկզբնաւորութիւնը խորին հնութեան է վերաբերում։ Այս մասին վկայում է ամենից առաջ նրա Անի անունը։ Աէտք է մի կողմ թողնել այն բացատրութիւնը, որ Անի կոչումն կապւում է Անահիտ աստուածուհու անունի հետ, որի բաղինը գտնւում էր այդտեղ։ Անի բառը իւր ձևով վերաբերում է Հայաստանի, Վրաստանի և մերձաւոր երկրների կեանքի շատ աւելի հնագոյն կեանքի դարաշրջանին։ Հնդեւրոպական ծագումից չէ այն և պէտք է մեկնել որ և է մի ժողովրդի անուան հետ կապելով։

Այն ժամանակի միակ իրական վկան է մի բաւական ընդարձակ գերեզմանոց, որ իւր մէջ բովանդակում է քաղաքի հնագոյն բնակիչների խանձում, կամ քերթում ու կտրտում ոսկրները։ Քաղաքը այդ ժամանակի հարկէ, կարող էր մի աւան լինել։ Այդ գերեզմանոցը քաղաքից մի վերստ հեռու, թուրք Անի գիւղի կալերումն է գտնւում։ Այդտեղ գտնուած առարկաները պատկանում են Կովկասի նախապատմական հնութիւնների տիպին, հնութիւնների, որոնց կարելի է համարել Քրիստոսից առաջ՝ Ը—է. դարերի գործ։ Անիի կեանքի մասին մեզ յայտնի հնագոյն թուականը այդ ժամանակն է։ Այդ շրջանից ուրիշ յիշատակարաններ ոչ Անիում, ոչ նրա մերձակայ շրջակայքում առ այժմ չեն գտնուել։

Անիի կեանքի մեզ յայտնի հետեւեալ շրջանն է ե. դարը Քրիստոսի ծննդից յետոյ, երբ Անին պատմութեան մէջ յիշատակւում է մի քանի անգամ որպէս ամրոց։ Նա այդ ժամանակ գտնւում էր հայ Կամսարական հզօր իշխանների տիրապետութեան մէջ, Կամսարականների, որոնք ամուր նստել էին այդ տեղերում, և զիջան Անին բայց ոչ զէնքի զօրութեան։

Կամսարականները շատ յաջող տեղեր էին ընտրել ամրոց շինելու: Եռանկիւնիի բարձրութիւնը, որի վերայ շինուած է Անին, պաշտպանուած է Ախուրեան գետի և Անի գետակի անդնդախոր անմատչելի ձորերով: Երրորդ կողմից մի բաւական նեղ տարածութիւն է, և հեշտ էր նրան լաւ ամրացնել: Կամսարականները թողին մեզ ամրոցի մի հաստատուն պարիսպ, որը ի յայտ է եկել պեղումներով: պարիսպը շարուած է կոշտ, վայրի ահագին սալաքարերով, որոնք իրար միացած են երկաթեայ կապերով (ска́ла): Այդ միւնոյն ժամանակ Անին, դռնուելով առևտրական կարևոր ճանապարհներից մէկի վերայ, ռազմական մի գերազանց վայր էր հանդիսանում: Կամսարականների օրով Անին միայն բերդ էր, յայտնի էլ չէ, թէ եղել է այն, նոյն իսկ կարճ ժամանակով, Կամսարական զօրաւոր ցեղի մի քանի անդամների բնակավայր (բեղիդենցիա):

Անին այն ժամանակ քաղաքի նշանակութիւն ստացաւ, երբ անցաւ եկւոր (հաւանօրէն՝ Լաղերի երկրից*), բայց շինարարական ուժով առատօրէն օժտուած, Բագրատունիների ձեռքը: Զարմանալի է, որ այս բազմանդամ, եռանդոտ, անձանձրոյթ, ընդարձակ ցեղի անդամները, ամեն ուրեք, ուր և երևում էին, կարողանում էին բաժան բաժան եղած տեղական ոյժերը միացնել և ստեղծում էին մեծ կամ փոքր ամբողջութիւն: Շիրակի հայ թագաւորութիւնը որ, որպէս թագաւորութիւն, երևան է գալիս թ. դարում, ամբողջովին Բագրատունիների ջանքի պտուղն է, որոնք է որ զէնքի ուժով և է որ գնամբ այստեղ մեծացրին իրանց տիրապետութիւնը: Գնուած գաւառների շարքում Կամսարականներից նրանց անցաւ այն վայրն էլ, ուր գտնւում էր Անին:

* Հայ պատմութեան տուեալները Բագրատունիների ծագումն հրէական են համարում և նրանց գաղթը Հայաստան՝ շատ հին, նրանք հայ Պարթև և Արշակունի թագաւորների թագադիր ասպետի տիտղոսն էին կրում, և այս տիտղոսով նրանք երևան են գալիս հայ պատմութեան մէջ, Ք. ծ. աւելի քան մի դար առաջ: Հայ Թարգ.

Սկզբում Հայոց Բագրատունեան թագաւորութիւնը մէկն էր հաւասարազօր իշխանութիւններից՝ որոցից մի քանիսը նրանց հետ մաքառելու բաւական ոյժ ունէին։ Այդ իշխանութիւններից մի քանիսին վիճակուեց մինչև անգամ Շիրակի թագաւորութիւնից էլ երկար գոյութիւն ունենալ։ Բայց միայն Շիրակին յաջողուեց իւր շուրջը խմբել մնացած բոլոր իշխանութիւնները, միայն Շիրակի մայրաքաղաքին յաջողուեց Հայաստանի մեծ մասի գաղափարական կենտրոնը դառնալ։

Անին միանգամից չդարձաւ Բագրատունիների բնակավայր։ Բագարանից (որի գոյութիւնը Անիի պէս վերաբերում է խորին հնութեան), ուր առաջին անգամ հաստատուել էին, փոխադրուեցին Բագրատունիները Երազգաւոր կամ Շիրակաւան այժմ Շորագեալ գիւղ։ Բայց ոչ Բագարանը և ոչ Շիրակաւանը իրանց նշանակութեամբ չէին կարող հաւասարուել Անիին, որը նրանց ծաղկման ժամանակ միայն բերդ էր, ամուր կռուան և վստահելի ապաստանարան վտանգի դէպքում։

Առաջին Բագրատունին, որ Շիրակի թագաւոր հրատարակուեց՝ էր իշխանաց իշխան Աշոտը, որ հայ զօրքերի հրամանատարն էր։ Այս եղաւ 887 թուին։ Տեղական բոլոր իշխաններից նրան հայոց թագաւոր յատկացրած տիտղոսը ճանաչուեց բիւազանդական կայսրից էլ։ Իսկ խալիֆը իւր փոխանորդի ձեռքով ուղարկեց արքայական թագ։ Կարիք չկայ կանգ առնել նրա կառավարութեան, նոյնպէս նրա որդու և յաջորդի (891 թուին) Սմբատ աշխարհակալի թագաւորութեան վերայ, որի օրով երկիրը սկզբում կարծես հանգիստ և բարօրութիւն գտաւ։ Յետոյ, երբ Շիրակի գահը հակումն ցոյց տուեց դէպի Բիւզանդիա, այս բանը մուսուլման էմիրի հետ բարդութիւններ առաջ բերեց և Սմբատի կորստեան առիթ դարձաւ. մի քանի պատերազմներից յետոյ, որ մղեց փոփոխական բաղդով՝ 914 թուին նա գերի ընկաւ էմիրի ձեռքը և Դուինում փայտի վերայ խաչուեց։

Սմբատի եղբոր որդի Աշոտը, որ իրան թագաւոր

հրատարակեց շահանշահ¹ այսինքն թագաւորների թագաւոր տիտղոսով, 921 թուին արտաքսուեց բիւղանդիայի հովանաւորած օրինական ժառանգ Աշոտ Գ. Երկաթից, որ իւրացրեց իւր նախորդի շահանշահ տիտղոսը. Սասանեան թագաւորներից ընդօրինակած այս տիտղոսը այդ ժամանակից սկսած պահպանեցին հայ Բագրատունի թագաւորները:

930 թուին Աշոտ Երկաթին փոխանակեց Աբասը, որի թագաւորութիւնը նշանաւոր դարձաւ ոչ միայն հիւսիսային «սարմատացի» հրոսակների գրոհներին դիմադրելով, այլ և շինարարական խաղաղ բարգաւաճմամբ և ուսումնական աստուածաբանների ու պատմաբան դիտնականների զբաղմունքների զարգացմամբ: Աբասի օրով երկու վայրեր հռչակ ստացան—Կարսը (ուր նստած էր Աբասը) և Անին, որոնք նրա մահից յետոյ առանձին թագաւորութիւններ դարձան:

Աշոտ Դ-ը 954 թուին Անիի թագաւոր դառնալով անդամալոյծներին ու աղքատներին սփոփելու, հիւանդանոցներ, օտարներին ապաստանելու տներ շինելու համար «Ողորմած» կոչուեց: Սրա վարչութեան ժամանակ Անին առաջին անգամ քաղաքի արտաքին տեսք ստացաւ: 964 թուին շինուեցին քաղաքի պարիսպները բազմաթիւ աշտարակներով. Աշոտի ժամանակին է վերաբերում մի քանի աչքի ընկնող շինութիւնների կառուցումն: Աշոտ Դ-ի օրով հայ հետեւակազօրքը մտաւ բիւղանդական Յովհաննէս Չմշկիկ կայսրի զօրքերի բաղկացութեան մէջ, երբ վերջինս պատերազմում էր Բոլգարների և Ռուսաց Սվեատոսլաւ իշխանի դէմ:

Իւր հօրը 977 թուին յաջորդող Սմբատ Բ-ի կառա-

1. Կարծում ենք, որ Բագրատունիների աշխարհակալ և շահանշահ տիտղոսները պէտք չէ բառի իսկական մտքով հասկանալ, այլ տեղական: Այդ ժամանակ Հայաստանում մանր իշխանութիւններից մի քանիսը թագաւոր էին կոչուում, Բագրատունիները, իբրեւ զբանցից աւելի հզօրը, թագաւորների թագաւոր էին անուանուում: Հայ Թարգ.

վարութիւնը Անիում աւելի նշանաւոր հետքեր թողեց։
Նա շինեց քաղաքային պարիսպները, որ աւելի ընդար-
ձակ օղակով են շրջապատում Անին քան Աշոտի պարիսպ-
ները։ Այդ ակներե ցոյց է տալիս քաղաքի արագ և անշեղ
աճելութիւնը։ Կարծւոք գրաւելու անյաջող փորձն և Վրաց
Բագրատ թագաւորի ու Տայոց կիւրապաղատ Գաւթի Աբ-
խազների թագաւորի դէմ պատերազմներին մասնակցու-
թիւնը ազդեցութիւն չունեցան Անիի արտաքին բարօրու-
թեան համար։ Սմբատի յանկարծական մահը (990 թ.),
որ համարւում է երկնային պատիժ նրա ծանր չարագոր-
ծութիւնների համար, մայրաքաղաքի դռները բաց արեց
Սմբատի եղբայր Գագիկի առաջ, որը մինչև այդ՝ իրաւունք
չունէր Անի մտնելու։

Գագիկ Ա.-ի ժամանակ (990—1022 թ.) Անիի թա-
գաւորութիւնը հասաւ ամենածաղկեալ դրութեան։ Իւր
ուժին վստահ Գագիկը, որին պատմիչները նկարագրում
են որպէս կարող, քաջ, պատերազմասէր, և յաջողակ ոք,
թոյլ տուեց իրան արհամարհել մինչև անգամ Բիւզան-
դանդիայի հզօր կայսր Վասիլ Բ.-ի բարեացակամութիւնը,
Գագիկը նրան ընդառաջ չգնաց, երբ արեւելեան միւս տի-
րոջները աճապարում էին նրան երկրագեղեւ՝ երբ նա
ճանապարհորդում էր արեւելքում և պատիւ էին համա-
րում ընդունել նրա շնորհած պալատական տիտղոսները։

(շարունակելի)

Թարգ. Յ. Ա. Ն.

ԲԵԼԳԻԱՅՈՒՄ ԵՒ ՀՈԼԼԱՆԴԻԱՅՈՒՄ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԱԿԱՆ ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շարունակութիւն

Դեռ Քէօլն չըմտած արդէն երևում է Հոենստը՝ մարդկութեան
քարիք այդ գետը և առանձնապէս՝ Քէօլնի աստուածը։ Գրաւում
գետի ազդող տեսքից և հեռուից նշմարելով նրա ափից քիչ հեռու
գտնուող մինչև ամպեր բարձրացող մի հսկայական տաճարի զոյգ